

TOMASZ DOLATA

ORCID: 0000-0003-2028-0671

Uniwersytet Wrocławski

tomasz.dolata@uwr.edu.pl

Wrocławski okres w życiu naukowo-dydaktycznym profesora Jana Gwiazdomorskiego jako przejaw opresji Ministerstwa Oświaty

Słowa kluczowe: profesor Jan Gwiazdomorski, prawo cywilne, represjonowanie uczonych polskich po drugiej wojnie światowej.

THE WROCLAW PERIOD IN THE RESEARCH AND TEACHING LIFE OF PROF.
JAN GWIAZDOMORSKI AS A RESULT OF THE OPPRESSION OF THE POST-WAR
AUTHORITIES OF THE MINISTRY OF EDUCATION

Abstract

The end of World War II tore Poland from one totalitarianism (Nazism) and pushed it into the clutches of another, equally dangerous — communism. The new order and the new ideology took over Polish reality in its entirety. Unfortunately, this also applied to science and broadly understood university life. The new authorities regulated the personnel policy almost at whim, removing from the university space those individuals considered dangerous and defiant towards the socialist system. Another, milder manifestation of disciplining scholars who did not agree to the introduction of Marxism at universities was the forced transfer of professors to other universities, sometimes hundreds of kilometers away.

The article concerns one of the most outstanding Polish lawyers of the 20th century — Prof. Jan Gwiazdomorski, and more specifically, his official relocation from the Jagiellonian University to work at the University of Wrocław. This transfer was a form of repression applied by the authorities to the scholar who did not identify himself with the new, post-war Polish political system. On the other hand, the transfer weakened the scientific community of the Jagiellonian University, which also did not hold favorable views towards socialist reality.

The article presents hitherto unknown information relating to the Wrocław period in the scientific and didactic career of this luminary of Polish civil law. The source basis of the work are archival materials — a query of Jan Gwiazdomorski's personal files and minutes of the Faculty Councils located in the Archives of the University of Wrocław. The author, referring to the discussed phenome-

non, uses a historical and retrospective approach (he examines the problem from a present-day perspective) and indicates the legal grounds for transferring the scholar to the University of Wrocław.

Keywords: Professor Jan Gwiazdomorski, civil law, repressing Polish scientists after World War II.

Postać prof. Jana Gwiazdomorskiego — ikony nauki prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego — dobrze znana jest wszystkim przedstawicielom doktryny cywilistycznej w Polsce. Powszechnie cenione są jego prace tworzące poważny wkład w rozwój nauki prawa cywilnego; istnieje wiele nowszych, jak też starszych opracowań i biogramów dotyczących osoby profesora¹. Dobrze znany jest fakt służbowego przeniesienia uczonego w 1948 roku z rodzimego Krakowa do Wrocławia. Brakuje natomiast dokładnych informacji na temat samego przeniesienia i szczegółów odnoszących się do wrocławskiego okresu w karierze naukowo-dydaktycznej profesora². Poczynione w tej pracy ustalenia³ wypełniają ową lukę badawczą oraz ukazują metody działania powojennych władz Ministerstwa Oświaty względem uczonych niechętnych nowemu ustrojowi wprowadzanemu w Polsce po drugiej wojnie światowej.

Po analizie przypadku prof. Gwiazdomorskiego śmiało postawić można tezę, że zaistnienie wrocławskiego epizodu w jego życiu naukowo-dydaktycznym należy potraktować jako wyraz szykan i represji skierowanych przez władze państwowe wobec niektórych polskich uczonych po 1945 roku. Problematyka przeniesienia profesora ściśle wiąże się bowiem z sytuacją nauki polskiej po drugiej wojnie światowej.

Jak wiadomo, po wojnie stalinizacja życia publicznego nie oszczędziła uniwersytetów. Dość szybko doszło do ideologizacji studiów i ich głębokiego upolitycznienia. Przeobrażenia dokonywane na uczelniach niszczyły stary model uniwersytecki, polegający między innymi na wolności słowa i myśli w badaniach naukowych i dydaktyce oraz nieusuwalności profesury. Marksizm obecny był

¹ Zob. przykładowo: A. Maruszczyk, *Profesor Jan Gwiazdomorski i jego księgozbiór jako warsztat pracy naukowej*, [w:] *Kolekcje w zbiorach bibliotek Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, red. M. Kyler, D. Pawelec, B. Warząchowska, Katowice 2018, s. 193–224; P.M. Żukowski, *Gwiazdomorski Jan Marian*, [w:] *Słownik biograficzny adwokatów polskich A–Ż*, t. 3 (zmarli w latach 1945–2010), z. 1, red. A. Redzik, Warszawa 2018, s. 153–155; S. Grzybowski, *Jan Gwiazdomorski*, „*Studia Cywilistyczne*” 29, 1978, s. 3–4; S. Kosiński, *Adwokat prof. dr Jan Gwiazdomorski*, „*Pa-lestra*” 1978, nr 8, s. 58–59; J. Piąkowski, *Jan Gwiazdomorski 1899–1977*, „*Państwo i Prawo*” 1978, z. 3, s. 138–140; J. Górecki *et al.*, *Jan Gwiazdomorski*, „*Studia Cywilistyczne*” 13–14, 1969, s. 3–4.

² Pobytowi Gwiazdomorskiego we Wrocławiu poświęcony jest bardzo interesujący artykuł P. Machnikowskiego, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, [w:] *Pamięci zmarłych Profesorów i Docentów Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–2010*, red. L. Lehmann, M. Maciejewski, Wrocław 2010, s. 86–92.

³ Artykuł napisano na podstawie kwerendy akt osobowych Jana Gwiazdomorskiego i protokołów rad Wydziału znajdujących się w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego.

w dydaktyce, badaniach i publikacjach. Ostro krytykowano uczonych uznawanych za niebezpiecznych z powodów politycznych, gdyż nie godzili się na wprowadzanie zasad materializmu dialektycznego i historycznego do wykładów i badań naukowych. Do takich uczonych należał J. Gwiazdomorski, który jak pisał o nim S. Wójcik:

zawsze dbał o to, by analiza przepisów i instytucji prawnych była gruntowna i wszechstronna, rozumowanie logiczne, a wnioski i konstrukcje prawne jednoznaczne; swoje myśli starał się wyrażać maksymalnie ściśle, zwięźle i klarownie. [...] Ta metoda badawcza, nazywana pejoratywnie „metodą formalno-dogmatyczną”, spotykała się, zwłaszcza w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych z krytyką i była zwalczana jako przejaw formalizmu w nauce prawa; była to krytyka i walka nie naukowo-teoretyczna, lecz ideologiczno-polityczna, prowadzona z myślą o wprowadzeniu do nauk prawnych metody dialektyki materialistycznej jako jedynie słusznej metody prac badawczych. Te krytyki i ataki, choć groźne i bolesne, nie wpłynęły jednak ani na sposób patrzenia na instytucje prawne, ani na metodę prac badawczych J. Gwiazdomorskiego. Był przekonany o trafności swej metody badawczej. Tę metodę doskonalił i tej metodzie pozostał wierny aż do końca [...] ⁴.

Profesor Gwiazdomorski nie tylko starał się nie ulegać naporowi marksizmu w badaniach naukowych i dydaktyce, lecz jako dziekan Wydziału Prawa UJ potrafił także krytykować polityczne decyzje nowej władzy (na przykład sprzeciwił się zmianie nazwy ulicy Juliana Dunajewskiego⁵ w Krakowie i przemianowaniu jej na ulicę 1 Maja)⁶.

W wielu notkach biograficznych i wspomnieniach pośmiertnych poświęconych J. Gwiazdomorskiemu podnosi się, że w 1948 roku profesor przeniósł się lub został przeniesiony z Krakowa do pracy w Katedrze Prawa Cywilnego Wydziału Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego. Trzeba tu zadać pytanie: dlaczego doszło do tego przeniesienia i co spowodowało, że ten wybitny uczony, od samego początku swojej pracy naukowej związany z Uniwersytetem Jagiellońskim, po ponad dwudziestu latach pracy opuścił Kraków i związał się z miastem, które z racji jego wojennych doświadczeń chyba nieszczególnie dobrze mu się kojarzyło?⁷ Z posiadanych informacji z całą pewnością wiadomo, że nie była to suwerenna decyzja

⁴ S. Wójcik, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków 2000, s. 359.

⁵ Julian Dunajewski (1821–1907) — ekonomista, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁶ J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński wobec stalinizmu 1945–1956*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 3, 2001, s. 18. W późniejszym okresie, już po przeniesieniu do Wrocławia, Gwiazdomorski (wbrew oficjalnej nomenklaturze) często nadal posługiwał się nazwą „Uniwersytet Wrocławski” chociaż uczelnię przemianowano już na Uniwersytet im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu. Wskazuje na to A. Moszyńska, *Organizacja i przebieg prac nad kodeksem cywilnym w latach 1919–1964*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, z. 3, s. 481.

⁷ W dniu 6 listopada 1939 r. aresztowany w Krakowie i przewieziony z innymi uczonymi Uniwersytetu Jagiellońskiego do Wrocławia, potem do obozu w Sachsenhausen — Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Ankieta personalna Jana Gwiazdomorskiego, Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, sygn. AU-138/Gwiazdomorski J., k. 4. Okoliczności te Gwiazdomorski szczegóło-

J. Gwiazdomorskiego i uczony nie przeniósł się do Wrocławia w poszukiwaniu nowych wyzwań zawodowych. Przeniesienie było bowiem przymusowe⁸ — i jak wspomniano, był to jeden z elementów opresji ówczesnych władz względem uczonych niechętnych nowemu systemowi.

Przeniesienia dokonano, żeby przede wszystkim ukarać i pognać samego Gwiazdomorskiego⁹, ale także w celu osłabienia środowiska naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Środowisko to bowiem, ze względu na szacunek dla idei autonomii, wolności nauki i nauczania, od samego początku swojej powojennej działalności narażone było na ataki i szykany ze strony nowej władzy¹⁰.

Zastanović się wypada, dlaczego ówczesne władze przeniósł J. Gwiazdomorskiego akurat do Wrocławia. Raczej nie po to, by „wychować”, „nawrócić” profesora, osadzając go w środowisku przyjaznym nowemu systemowi, czyli w Uniwersytecie Wrocławskim¹¹. Wrocławski ośrodek uniwersytecki bezpośrednio po wojnie nie odstawał bowiem od innych uczelni wyższych i podobnie jak one starał się bronić przed postępującą stalinizacją¹². Tak jak inne uczelnie poległ jednak w walce z upolitycznieniem i ideologizacją nauki, a symbolicznym wyrazem tej porażki było przyjęcie w 1952 roku imienia politycznego patrona — Bolesława Bieruta. Obiektywnie trzeba jednak stwierdzić, że stalinizacja zawładnęła już nieco wcześniej polskim życiem uniwersyteckim (w tym wrocławskim), nawet jeszcze przed wprowadzeniem niefortunnej dla nauki ustawy z 15 grudnia 1951 roku o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki¹³. Ustawa ta bowiem tylko usankcjonowała stan już istniejący (ideologizację życia uniwersyteckiego, centralizację zarządzania uczelni, upodobnienie ustroju uczelni do doświadczeń sowieckiego szkolnictwa wyższego)¹⁴.

Kolejnym argumentem świadczącym przeciwko tezie, że przeniesienie Gwiazdomorskiego do Wrocławia miało związać go ze środowiskiem bezkrytycznie akceptującym poczynania nowej władzy, jest fakt, iż wśród członków wrocławskiego Wydziału Prawa ówczesna władza również widziała realne zagrożenie, oprymu-

wo opisał potem w swojej książce *Wspomnienia z Sachsenhausen. Dzieje uwięzienia profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 6.XI.1939 – 9.II.1940*, Kraków 1969.

⁸ Niektórzy badacze używają nawet określenia „karne”, zob. J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński wobec stalinizmu 1945–1956*, s. 12.

⁹ Gwiazdomorski szykowany był bowiem na następcę prof. Fryderyka Zolla w Katedrze Prawa Cywilnego, wymieniany też jako kandydat do godności rektorskich UJ; P. Machnikowski, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, s. 88.

¹⁰ Zob. więcej J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński wobec stalinizmu 1945–1956*, s. 8–18.

¹¹ Zresztą sam Uniwersytet Wrocławski w styczniu 1946 r. na wojewódzkim zjeździe Stronictwa Ludowego we Wrocławiu nazwany został „gniazdem reakcji”. Zob. więcej W. Wrzesiński, *Uniwersytet Wrocławski 1945–1995*, Wrocław 1995, s. 43.

¹² Zob. więcej W. Wrzesiński, *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–2002*, [w:] T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702–2002*, Wrocław 2002, s. 222–235.

¹³ Dz.U. 1952 Nr 6, poz. 38.

¹⁴ W. Wrzesiński, *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–2002*, s. 248–249.

jąc lub nawet usuwając niektórych uczonych uznawanych za nieprawomyślnych, nieprzychylnych czy wręcz wrogich ustrojowi socjalistycznemu. Tytułem kilku przykładów wskazać można, że we wrześniu 1946 roku za działalność konspiracyjno-niepodległościową aresztowano i skazano dr. Lesława Adama¹⁵. W 1949 roku ministerstwo nakazało zniszczenie prawie całego nakładu dysertacji habilitacyjnej dr. Franciszka Longchamps, dotyczącej założeń nauki administracji¹⁶. Partia napiętnowała jako reakcyjną część kadry Wydziału Prawa: Andrzeja Mycielskiego, Wincentego Stysia, Karola Wolfkego, Aleksandra Całkosińskiego¹⁷. Represje dosięgły także Stanisława Serwackiego, który w ramach tak zwanej weryfikacji profesury na Uniwersytecie został w lipcu 1949 roku zwolniony¹⁸. Nadto ulubieńcem władzy nie był ówczesny zastępca profesora dr Leszek Winowski¹⁹, a zastrzeżenia instancji partyjnych budził też światopogląd prof. Seweryna Wystoucha²⁰.

Przechodząc do szczegółów dotyczących samego przeniesienia z Krakowa prof. Gwiazdomorskiego: w dniu 18 sierpnia 1947 roku w imieniu Ministra Oświaty podsekretarz stanu E. Krassowska pismem nr I. Pers-14349/47 zawiadomiła Rektora Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu o zamiarze przeniesienia profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego J. Gwiazdomorskiego do Katedry Prawa Cywilnego Wydziału Prawno-Administracyjnego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Podstawę prawną tego przeniesienia stanowić miał art. 5 pkt 2 dekretu z dnia 16 listopada 1945 roku o zmianie przepisów dotyczących szkół akademickich i stosunku służbowego profesora i pomocniczych sił naukowych tych szkół²¹, o następującym brzmieniu:

Art. 5. W ciągu dwu lat od wejścia w życie niniejszego dekretu Prezydent Krajowej Rady Narodowej na wniosek Ministra Oświaty, złożony po wysłuchaniu opinii właściwej rady wydziałowej, może:

- 1) [...]
- 2) Przenosić profesorów państwowych szkół akademickich do innych państwowych szkół akademickich na katedry odpowiadające ich specjalności.

Dalsza część pisma obligowała Rektora Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu do zasięgnięcia opinii Rady Wydziału Prawno-Administracyjnego (tam prof. Gwiazdomorski miał być przeniesiony) i przesłania tejże opinii do ministerstwa

¹⁵ K. Jonca, *Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1995*, Wrocław 1996, s. 24.

¹⁶ *Ibidem*, s. 31.

¹⁷ Zob. więcej *ibidem*, s. 28–29; W. Wrzesiński, *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–2002*, s. 237–238, 245.

¹⁸ K. Jonca, *Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1995*, s. 26; J. Koredczuk, *Dzieje Katedry Ekonomii Politycznej na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1945–1956*, „Prawo” 327, 2019, s. 236–237.

¹⁹ Zob. więcej K. Jonca, *Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1995*, s. 24, 29.

²⁰ Zob. więcej *ibidem*, s. 25, 27.

²¹ Dz.U. Nr 56, poz. 313.

w terminie do 30 września 1947 roku²². Pismo to rektor UWr przesłał dziekanowi Wydziału Prawa w dniu 26 sierpnia 1947 roku²³.

Najbliższa Rada Wydziału Prawno-Administracyjnego odbyła się w dniu 25 września 1947 roku i po zreferowaniu sprawy przez dziekana Tadeusza Bigo Rada powierzyła ostateczne opracowanie tekstu odpowiedzi w sprawie przeniesienia J. Gwiazdomorskiego — dziekanowi oraz prof. Iwonowi Jaworskiemu.

W związku z tym w dniu 30 września 1947 roku dziekan wysłał rektorowi odpowiedź następującej treści:

Stosownie do pisma Rektoratu z 26. 8. br. L. dz. 3865/47 przedkładam uchwałę Rady Wydziałowej z dnia 25. b. m.:

„Rada Wydziałowa Wydziału Prawno-Administracyjnego Uniwersytetu Wrocławskiego uważałaby przeniesienie do Wrocławia Prof. Gwiazdomorskiego, wybitnego uczonego i prawnika, za pożądane. Jednak, zdając sobie sprawę z bardzo poważnych strat natury moralnej i materialnej, jakie to przeniesienie pociągnęłoby za sobą dla Prof. Gwiazdomorskiego, Rada Wydziałowa nie obstaje za tym przeniesieniem”²⁴.

Ta wyważona treść opinii wyraźnie wskazuje, że Rada, antycypując olbrzymie problemy życiowe, jakie to przeniesienie przysporzy uczonemu, niezbyt żarliwie poparła ten pomysł. Nie miało to jednak większego znaczenia w kontekście decyzji o przeniesieniu, która jak się wydaje, została już wcześniej podjęta. Wszakże, wchodząc w treść art. 5 dekretu z dnia 16 listopada 1945 roku, opinia Rady Wydziału była opinią, której władza formalnie miała tylko wysłuchać i przyjąć ją do wiadomości. Tak właśnie się stało.

Akt przeniesienia prof. Gwiazdomorskiego w postaci dekretu Prezydenta RP datowany jest na 13 lipca 1948 roku. Podpisał go ówczesny prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Bolesław Bierut²⁵, a w aktach osobowych Gwiazdomorskiego pozostających w zasobie Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego znaleźć można jedynie dokument (odpis z odpisu) adresowany do J. Gwiazdomorskiego, o następującej treści: „Przenoszę Obywatela Profesora z Katedry Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie na Katedrę Prawa Cywilnego na Wydziale Prawno-Administracyjnym Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu w charakterze profesora zwyczajnego”²⁶.

W związku z tym z dniem 31 sierpnia 1948 roku uczony zwolniony został ze swoich obowiązków w Uniwersytecie Jagiellońskim, a jego akta osobowe przesła-

²² Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, sygn. AU-138/Gwiazdomorski J., k. 13.

²³ *Ibidem*, pismo L. dz. 3865/47/Rekt., k. 13.

²⁴ Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawno-Administracyjny, Rada Wydziału — protokoły posiedzeń 1946–1949, sygn. AU 271/1, L. dz. 942/47, k. 75.

²⁵ Wcześniejszy prezydent KRN. Kompetencje prezydenta RP B. Bieruta oraz całą postać Bieruta przedstawia A. Ajnenkiel, *Bolesław Bierut (1947–1952)*, [w:] *Prezydenci Polski*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 1991, s. 99–108.

²⁶ Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, k. 14.

no do Rektoratu Uniwersytetu Wrocławskiego²⁷. Formalnie więc od 1 września 1948 roku J. Gwiazdomorski został profesorem zwyczajnym Uniwersytetu Wrocławskiego²⁸. Zgodnie z tradycją na posiedzeniu Rady Wydziału, w dniu 11 listopada 1948 roku uczonemu powitał dziekan Iwo Jaworski, a prof. Gwiazdomorski podziękował członkom Rady Wydziału za życzliwe przyjęcie²⁹.

W czasie swojego pobytu we Wrocławiu uczony napisał kilka bardzo cennych artykułów (dotyczących przede wszystkim prawa spadkowego i rodzinnego), glos i recenzji³⁰. Ponadto w tym okresie (posługując się ówczesną nomenklaturą) powstała „baza” pod podręcznik do prawa spadkowego, będący podstawową pozycją z tego zakresu dla wielu pokoleń przyszłych prawników³¹. W tym czasie został też Gwiazdomorski powołany na członka czynnego Polskiej Akademii Umiejętności, jak również brał udział w pracach Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Są to całkiem znaczne dokonania, jednak nie sposób nie zgodzić się z oceną Piotra Machnikowskiego, że największe osiągnięcia naukowe Gwiazdomorskiego to czas przed przeniesieniem do Wrocławia i po powrocie do Krakowa³².

Na Wydziale Prawno-Administracyjnym UWroc uczony pełnił funkcję kierownika Pierwszej Katedry Prawa Cywilnego³³, kształcił przyszłych prawników, wykładając wyłącznie przedmioty cywilistyczne. Jak wskazują spisy wykładów na

²⁷ *Ibidem*, k. 15–17.

²⁸ Na marginesie warto zauważyć, iż dekret o zmianie przepisów dotyczących szkół akademickich i stosunku służbowego profesora i pomocniczych sił naukowych tych szkół wszedł w życie z dniem 16 grudnia 1945 r. Zgodnie więc z jego postanowieniami Prezydent KRN mógł przenosić profesorów państwowych szkół akademickich do innych państwowych szkół akademickich do połowy grudnia 1947 r. Wprawdzie proces przeniesienia prof. Gwiazdomorskiego zapoczątkowany został pismem podsekretarza stanu E. Krassowskiej z dnia 18 sierpnia 1947 r., ale samo przeniesienie sfinalizowane zostało dopiero z dniem 1 września 1948 r., czyli po terminie wynikającym z dekretu.

²⁹ Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawno-Administracyjny, Rada Wydziału — protokoły posiedzeń 1946–1949, sygn. AU 271/1, k. 134.

³⁰ Dokładny wykaz prac naukowych J. Gwiazdomorskiego z tego okresu zob. „Studia Cywilistyczne” 13–14, 1969, s. 7–8.

³¹ *Prawo spadkowe*, skrypt drukowany w trzech zeszytach, Wrocław 1951/1952. Skrypt ten obejmował wykłady Gwiazdomorskiego przeprowadzone na Wydziale Prawa UWroc. Zanotowane przez asystentów A. Kleina i Z. Puniewskiego, po przejrzeniu i poprawieniu, stały się skryptem i tworzyły kanwę m.in. późniejszego podręcznika prawa spadkowego; zob. więcej S. Wójcik, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, s. 364.

³² P. Machnikowski, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, s. 89.

³³ Zespół Katedr Prawa Cywilnego (kierownik prof. A. Chełmoński) obejmował trzy katedry prawa cywilnego: Katedrą I kierował prof. J. Gwiazdomorski, Katedrą II — zast. prof. J. Fiema, Katedrą III — prof. A. Chełmoński. W zespole tych trzech katedr pracowali: jeden adiunkt, pięciu asystentów i jeden aspirant. Oprócz tego do zespołu wchodziła Katedra Postępowania Cywilnego (kierownik prof. K. Stefko; pracowali w niej jeden adiunkt i jeden aspirant); S. Hubert, *Wydział Prawa i Administracji, [w:] Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1970. Księga Jubileuszowa*, red. W. Floryan, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 104. Jak się okazało, współpraca z prof. A. Chełmońskim (starszym) trwała znacznie dłużej niż tylko w trakcie pobytu Gwiazdomorskiego we Wrocławiu. Obaj uczeni weszli bowiem w skład Zespołu Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej PRL, który pracował nad kształtem uchwalonego ostatecznie w 1964 r. kodeksu

poszczególne lata akademickie, Gwiazdomorski prowadził wykłady z prawa cywilnego (część ogólna), wykłady z prawa cywilnego (prawo rodzinne i spadkowe), ćwiczenia z prawa cywilnego oraz seminarium z prawa cywilnego³⁴.

Postać Jana Gwiazdomorskiego z perspektywy studenta ciekawie przedstawił Franciszek Ryszka³⁵: „Gwiazdomorski był na pewno wielkim uczonym i po prawdzie dawał to do zrozumienia otoczeniu. Sztywny (nie pamiętam, aby się kiedykolwiek uśmiechał!), zawsze nienagannie ubrany, był »krakauerem« *par excellence*, to znaczy uosabiał stereotyp krakowskiego profesora”³⁶.

Oczywiście jako reprezentujący przedwojenne wartości, uznany i szanowany profesor II RP, bezpartyjny uczony, wreszcie „osoba nie zdradzająca żadnych sympatii do reżimu”³⁷, nie był Gwiazdomorski pupilem władz. Krytykowany był i negatywnie oceniany przez PZPR³⁸, a ponadto zaliczany przez Związek Akademicki Młodzieży Polskiej (ZAMP) do tak zwanych reakcyjnych profesorów. W związku z tym znana jest sytuacja, do której doszło w czasie jednego z wykładów prowadzonych przez Gwiazdomorskiego, gdy profesor w odpowiedzi na krytykę studenckich aktywistów jego znakomitego podręcznika z prawa spadkowego³⁹ odparł: „Proszę panów, mój podręcznik nie jest przeznaczony dla wszystkich studentów — przyznaję, jest podręcznikiem tylko dla jednej kategorii studentów — studentów inteligentnych”⁴⁰. Z drugiej jednak strony, między innymi odnośnie do J. Gwiazdomorskiego działacze ZAMP-u chwalili się, iż „powoli krok za krokiem izolujemy i wytwarzaną atmosferą wpływamy na zmianę przynajmniej zewnętrznej postawy części reakcyjnych profesorów”⁴¹. Tak więc aktywistom ZAMP-u wydawało się, że swoją presją są w stanie choćby częściowo zmienić postawę J. Gwiazdomorskiego⁴².

cywilnego; zob. więcej T. Dolata, *Adam Chelmoński (1890–1959) i jego udział w pracach Zespołu Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej PRL*, Wrocław 2023, *passim*.

³⁴ *Spis wykładów w roku akademickim 1948/9*, Uniwersytet i Politechnika we Wrocławiu, Wrocław 1948, s. 21, 22; *Spis wykładów w roku akademickim 1950/51*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1950, s. 100, 102.

³⁵ Franciszek Ryszka (1924–1998) — profesor, absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego.

³⁶ F. Ryszka, *Pamiętnik inteligenta. Samo życie*, t. 2, Warszawa 1996, s. 44–45.

³⁷ Opisując Gwiazdomorskiego, określenia takiego użył F. Ryszka. Zob. *ibidem*, s. 45.

³⁸ Zob. więcej T. Suleja, *Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950–1955*, Wrocław 1995, s. 181.

³⁹ Ściśle rzecz biorąc, chodziło o wspomniany skrypt prawa spadkowego.

⁴⁰ K. Jonca, *Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1995*, s. 27.

⁴¹ Zob. więcej *ibidem*, s. 26.

⁴² Być może było w tych przechwałkach ziarno prawdy, gdyż ówczesna sytuacja na uczelniach sprawiała, że uczeni (nawet ci nieidentyfikujący się z systemem), chcąc „utrzymać się” w nauce polskiej, musieli sięgać do marksizmu i posługiwać się jego siatką pojęciową. Za przykład posłużyć tutaj może jeden z ostatnich artykułów J. Gwiazdomorskiego napisanych za czasów pracy na Uniwersytecie Wrocławskim — „*Najem*” *lokalu jako problem kodyfikacyjny*. Uczony takim oto wstępem opatrzył tę problematykę: „W każdej pracy naukowej z zakresu prawa cywilnego zasadniczą rolę odgrywa: a) zbadanie podłoża społeczno-gospodarczego opracowywanej instytucji, jej

Obiektywnie rzecz biorąc, działania podejmowane przez aktywistów ZAMP-u rzeczywiście były dokuczliwe dla wziętych przez nich na celownik profesorów uznawanych za reakcyjnych⁴³. Jak wspominał prof. Andrzej Mycielski, na jednej z tak zwanych porad produkcyjnych⁴⁴ doszło do rozliczania jego oraz prof. Gwiazdomorskiego z ich działalności. „Ataki — twierdził profesor — miały podłoże polityczne, bowiem zarzucano nam, że nasze wypowiedzi nie zgadzają się z marksistowskim poglądem na świat, czyli innymi słowy, że nie są naukowe”⁴⁵.

Mimo negatywnych ocen i ataków ze strony ZAMP-u Gwiazdomorski starał się jednak pracować dla dobra Uniwersytetu Wrocławskiego, chociaż sytuacja na uniwersytecie odbiegała od jego oczekiwań. Po myśli władz angażował się zatem w różne inicjatywy uczelniane i pozauczelniane. Między innymi uczestniczył w pracach przygotowawczych przed I Kongresem Nauki Polskiej, a następnie reprezentował uniwersytet na tym kongresie (1951), wsparł też organizację Wrocławskiej Konferencji Teoretycznej „Życie Uniwersytetu”, współpracował przy tworzeniu nowej konstytucji⁴⁶. Można stwierdzić, że prof. Gwiazdomorski swoją aktywnością na wielu polach starał się przykryć swoje „nieprawomyślne” poglądy.

Profesor Gwiazdomorski przepracował we Wrocławiu osiem lat, nie wyprowadzając się w tym czasie spod swojego krakowskiego adresu⁴⁷. Świadczy to, że nie zintegrował się z Wrocławiem i przez lata nie porzucił myśli o powrocie do

związku z bazą, jej funkcji w obrębie danej bazy, jej zwrotnego oddziaływania na bazę; b) wyjaśnienie klasowego zabarwienia danej instytucji; c) wreszcie wykrycie jej ideologiczno-politycznych założeń. Równoległe jednak ze społeczno-gospodarczą, klasową i ideowo-polityczną analizą treści społecznej opracowywanej instytucji prowadzić trzeba analizę jej formy prawnej, tzn. jej analizę dogmatyczną. W oparciu o elementy słowne, logiczne i systematyczne trzeba rozbić daną instytucję na poszczególne problemy techniczno-prawne, problemy te rozwiązać, możliwie jak najściślej określić wchodzące w grę pojęcia i pojęcia te usystemizować, tzn. włączyć je harmonijnie w cały system pojęć cywilno-prawnych. Przy tej analizie należy pamiętać o dwóch wskazaniach metodologii marksistowskiej. Mianowicie, po pierwsze, analiza konkretnej instytucji nie powinna się ograniczać do wykładni przepisów w danej chwili instytucję tę normujących. Trzeba zbadać, jak opracowywana instytucja była i jest ukształtowana w ustawodawstwach różnych formacji, a w konsekwencji trzeba ująć tę instytucję w jej rozwoju, tzn. ująć ją dialektycznie, co niejednokrotnie doprowadzić może do stwierdzenia konieczności przeciwstawiania ujęcia danej instytucji w ustawodawstwie socjalistycznym jej ujęciu w ustawodawstwach formacji eksploatatorskich. Po wtóre, przy opracowywaniu pewnej konkretnej instytucji pamiętać trzeba, że normujące ją przepisy prawne nie stanowią izolowanego od innych przepisów samodzielnego tworu prawnego, tylko są integralną częścią całości obowiązującego w danym czasie i na danym terytorium porządku prawnego”, J. Gwiazdomorski, „*Najem” lokali jako problem kodyfikacyjny*, „Państwo i Prawo” 1956, z. 4, s. 652.

⁴³ W. Wrzesiński, *Uniwersytet Wrocławski 1945–1995*, s. 116–117.

⁴⁴ Narady produkcyjne były spotkaniami odbywanymi m.in. w celu atakowania profesorów, którzy w swej pracy nie stosowali metodologii marksistowskiej, zob. więcej T. Suleja, *Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950–1955*, s. 146.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 49, 64, 283, 185.

⁴⁷ Z ankiety personalnej wypełnianej w 1955 r. wynika, iż uczony stale zamieszkiwał pod adresem: Kraków, ul. Siemiradzkiego 5 m. 3, Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, k. 7.

swej rodzimej *Alma Mater*. Do stolicy Małopolski udało mu się powrócić dopiero w 1956 roku, kiedy na własną prośbę (na podstawie art. 55 ustawy o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki z 1951 roku⁴⁸) przeniesiono go na Uniwersytet Jagielloński (nastąpiło to z dniem 1 kwietnia 1956 roku)⁴⁹. Następnie jednak profesor został ponownie oddelegowany do Wrocławia (od 1 kwietnia do 30 czerwca 1956 roku) celem wypełnienia obowiązującego go pensum dydaktycznego⁵⁰. Tak więc do zajęć dydaktycznych i naukowych na UJ powrócił w roku akademickim 1956/1957. Na stanowisku profesora zwyczajnego w Katedrze Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa UJ (ale bez kierowania katedrą) pracował Gwiazdomorski przez kolejne trzynaście lat. Swą profesorską służbę zakończył w UJ dnia 30 września 1969 roku, przechodząc na emeryturę⁵¹.

Ten trudny okres pobytu we Wrocławiu symbolicznie powetował sobie uczony dopiero pod koniec życia, będąc doceniony przez Uniwersytet Wrocławski najwyższą godnością uniwersytecką, nadawaną osobom o wybitnych osiągnięciach naukowych — doktoratem *honoris causa*. Godności tej uczony dostąpił 14 maja 1977 roku⁵². Z pewnością jednak nie zrekompensowało mu to przykrości, niedogodności i utraconych szans naukowych, które prawdopodobnie by wykorzystał, gdyby nie wrocławska wyrwa w jego krakowskim życiorysie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, sygn. AU-138/Gwiazdomorski J.

Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawno-Administracyjny, Rada Wydziału — protokoły posiedzeń 1946–1949, sygn. AU 271/1.

⁴⁸ „Art. 55. Pracownik nauki może być przeniesiony do innej szkoły wyższej lub instytutu naukowego na własną prośbę lub z urzędu”.

⁴⁹ W odpisie pisma nr ZU-VI-2-/305/56 Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 30 marca 1956 r. czytamy: „Na podstawie art. 55 ustawy z dnia 15 grudnia 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki (Dz. U. z 1952 r. nr 6, poz. 38), przenoszę Obywatela Profesora na własną prośbę z dniem 1 kwietnia 1956 r. ze stanowiska samodzielnego pracownika nauki przy Katedrze Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta we Wrocławiu na równorzędne stanowisko przy Katedrze Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie”, Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, k. 23.

⁵⁰ Akta osobowe Gwiazdomorski Jan, k. 19, 21.

⁵¹ S. Wójcik, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, s. 358.

⁵² Okoliczności nadania honorowego doktoratu Gwiazdomorskiemu oraz obszerny fragment jego przemówienia podczas tej uroczystości przedstawia P. Machnikowski, *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, s. 89, 90–92.

Literatura

- Ajnenkiel A., *Bolesław Bierut (1947–1952)*, [w:] *Prezydenci Polski*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 1991.
- Dolata T., *Adam Chelmoński (1890–1959) i jego udział w pracach Zespołu Prawa Cywilnego Materialnego Komisji Kodyfikacyjnej PRL*, Wrocław 2023.
- Dybiec J., *Uniwersytet Jagielloński wobec stalinizmu 1945–1956*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 3, 2001.
- Górecki J., Kędzierska-Cieślakowa A., Kubas A., Studnicki F., Szpunar A., *Jan Gwiazdomorski*, „Studia Cywilistyczne” 13–14, 1969.
- Grzybowski S., *Jan Gwiazdomorski*, „Studia Cywilistyczne” 29, 1978.
- Gwiazdomorski J., „*Najem*” *lokalu jako problem kodyfikacyjny*, „Państwo i Prawo” 1956, z. 4.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe*, skrypt drukowany w trzech zeszytach, Wrocław 1951/1952.
- Gwiazdomorski J., *Wspomnienia z Sachsenhausen. Dzieje uwięzienia profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 6.XI.1939 – 9.II.1940*, Kraków 1969.
- Hubert S., *Wydział Prawa i Administracji*, [w:] *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1970. Księga Jubileuszowa*, red. W. Floryan, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Jonca K., *Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1995*, Wrocław 1996.
- Koredczuk J., *Dzieje Katedry Ekonomii Politycznej na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1945–1956*, „Prawo” 328, 2019.
- Kosiński S., *Adwokat prof. dr Jan Gwiazdomorski*, „Palestra” 1978, nr 8.
- Machnikowski P., *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, [w:] *Pamięci zmarłych Profesorów i Docentów Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–2010*, red. L. Lehmann, M. Maciejewski, Wrocław 2010.
- Maruszczyk A., *Profesor Jan Gwiazdomorski i jego księgozbiór jako warsztat pracy naukowej*, [w:] *Kolekcje w zbiorach bibliotek Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, red. M. Kyrcel, D. Pawelec, B. Warząchowska, Katowice 2018.
- Moszyńska A., *Organizacja i przebieg prac nad kodeksem cywilnym w latach 1919–1964*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, z. 3.
- Piątowski J., *Jan Gwiazdomorski 1899–1977*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 3.
- Ryszka F., *Pamiętnik inteligenta. Samo życie*, t. 2, Warszawa 1996.
- Spis wykładów w roku akademickim 1948/9*, Uniwersytet i Politechnika we Wrocławiu, Wrocław 1948.
- Spis wykładów w roku akademickim 1950/51*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1950.
- Suleja T., *Uniwersytet Wrocławski w okresie centralizmu stalinowskiego 1950–1955*, Wrocław 1995.
- Wójcik S., *Jan Gwiazdomorski (1899–1977)*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji*, red. J. Stelmach, W. Uruszczyk, Kraków 2000.
- Wrzesiński W., *Uniwersytet Wrocławski 1945–1995*, Wrocław 1995.
- Wrzesiński W., *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–2002*, [w:] T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702–2002*, Wrocław 2002.
- Żukowski P.M., *Gwiazdomorski Jan Marian*, [w:] *Słownik biograficzny adwokatów polskich A–Ż*, t. 3 (zmarli w latach 1945–2010), z. 1, red. A. Redzik, Warszawa 2018.

